

Muhafazakârlık: Ana Temalar*

Mustafa Erdoğan**

1. Giriş

Muhafazakârlık, farklı siyasî-ideolojik pozisyonların hepsinin zaman zaman gösterdikleri bir özellik olmasının yanında, onun aynı zamanda bağımsız bir siyasî ideoloji olarak da incelenmesi mümkündür. Genellikle hızlı sosyal değişmeye direnme ve geleneksel normları destekleme eğiliminde olan bir siyasî felsefe olarak karakterize edilirse de, muhafazakârlığın tanımlanması ilk bakışta zannedildiği kadar kolay değildir.

Bunun başlıca iki nedeni vardır: Birincisi, muhafazakârlığın gelenekle olan zorunlu bağıdır; ama her ülkenin geleneği farklıdır. Bu değişkenlik, genel bir tarz olarak değilse de, program içeriği bakımından standart bir muhafazakârlık tanımı yapmayı zorlaştırılmaktadır. İkinci olarak, muhafazakârlık sistematik doktrin ve-ya ideolojilere karşı kuşkuçudur, bu da onun kendisini tutarlı ve sistematik bir ideoloji olarak kurmasını engelleyici bir etki yapmaktadır.

2. Gelenek

Gelenek muhafazakârlığın temel referansıdır. Muhafazakârların geleneğe bağlılıkları, dış

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

rıdan bakanlara körükörüne bir bağlılık olarak görünebilir. Oysa muhafazakârlar geleneği bir tür bilgi veya bilgelik kaynağı olarak görürler; muhafazakâr açısından gelenek toplumsal tecrübelerin bir muhassasıdır. Onlara göre, geleneksel kurum ve normlar bir toplumun tarihsel tecrübesinin somutlaşmış birikimleri demektir, ki bu bilgi veya birikim tek bir insan aklının spekülâtif çabasıyla erişilemeyecek kadar engin ve derindir. Meselâ, Edmund Burke 18. yüzyılda soyut aklı ilkelerden hareket eden Fransız tarzı devrimlere karşı kurumların sürekliliğinin, denenmiş pratiklerin ve yerleşik tarzların önemini vurgulamıştı.

Ayrıca, muhafazakârlar geleneğin sürekliliğinin toplumun kimliğinin omurgasını teşkil ettiğini düşünürler. Muhafazakâra göre, bireye belli bir aidiyet hissi veren, onu köksüzlük duygusunun boşluğuna düşmekten koruyan ve kendi kimliğinin bilincine varmasını sağlayan gelenektir. Bundan başka, muhafazakâr düşüncede gelenek toplumsal istikrarın da temeli olarak görülür. Yararlılığı tecrübeyle kanıtlanmış yerleşik usuller ve pratikler toplumu hem bir arada tutan hem de onun idamesini kolaylaştıran vazgeçilmez

dayanaklardır. Gelenek kişileri ve toplumu değişiminin yol açtığı belirsizliğin yarattığı güvensizlik hissinden kurtarır. Bundan dolayı, muhafazakârlar geleneksel kurumların yerine, akıl yoluyla soyut olarak tasarlanan yenilerini koyma girişiminin beklenmedik zararlı sonuçlar ortaya çıkaracağından endişe ederler.

Gelenek soyut bir kategori değildir; o aile, dinî kurumlar, kulüpler, üniversiteler, vakıflar vb. sosyal kurum ve topluluklarda ve belli toplumsal ahlâk normlarında somutlaşan bir gerçeklik alanıdır. Bunlar hem topluma devlet karşısında bir ölçüde özerklik sağlarlar hem de toplumu bir arada tutan normatif temeli oluştururlar. Muhafazakâr yazarlar bu gibi ara kurumların bireylere siyasî otorite karşısında bir tür sığınak olarak hizmet etmeleri ve toplumun devletten nispi bağımsızlığını sağlamaları üstünde ısrarla dururlar.

Bu geleneksel kurumlar arasında dinin önemli bir yeri vardır. Bununla beraber, muhafazakârlığın din üstündeki vurgusu dincilikten farklıdır veya en azından zorunlu olarak dincilik anlamına gelmez. Hatta, muhafazakâr bir düşünürün, dinin toplumsal işlevini takdir etmesi için dindar olması bile gerekmez.. Çünkü, muhafazakâr, dini sadece bireysel bir kurtuluş ve manevî tecrübe olarak görmez, din aynı zamanda toplumsal bağları pekiştiren yanı dolayısıyla da toplumsal bütünlüğe ve toplumun kendisi olarak idamesine katkıda bulunur. Başka bir anlatımla, din önemli bir sosyal birleştirici veya bütünleştirici olması sebebiyle muhafazakârlarca değeri özel olarak takdir edilir.

Buna karşılık, “dincilik” muhafazakârlıktan farklıdır. Her şeyden önce, dincilik özünde muhafazakâr bir görüş değildir; çünkü o toplumu dinî değerler doğrultusunda güç

yoluyla yeniden düzenlemeyi öngörür. Dinciliğe muhafazakârlık denmesinin sebebi, onun sosyal reform plânının nostaljik niteliğidir, ama bu ikisinin özdeş olduğu anlamına gelmez. Kısaca, muhafazakârlık dincilikle değil, ama dindarlıkla bağdaşabilen, fakat hatta zorunlu olarak dindarlık da olmayan bir ideolojidir.

Geleneğe vurgu, belirttiğimiz gibi, muhafazakârlığın ülkeden ülkeye değişiklik göstermesinin de temel sebebidir. Meselâ Avrupa kıtasında sosyal muhafazakârlık – Bismark’ın refah reformlarında (emeklilik ve sağlık sigortası) görüldüğü gibi- halkın sosyal durumuna paternalist bir ilgiyi yansıtır; başka bazı ülkelerde ise geleneksel değerlerin ve dinî ahlâkın teşvikini ve desteklenmesini ifade eder. Lâtin Amerika’da, dozu zamanla azalmış olsa da, muhafazakârlar Katolik Kilisesi’nden yana bir tutum içindedirler; dinle devletin ayrılmasına, yerlilerin haklarına ve kamu eğitimine karşıdır. Buna karşılık, Türkiye’de muhafazakârlığın önemli özelliklerinden biri milliyetçi ve devletçi ideolojiyle sıkı bir ilişki içinde olmasıdır. Bu nokta, Türkiye’de muhafazakârların ara kurumların değerini yeterince takdir edememeleriyle tutarlıdır.

Öte yandan, özellikle ABD’de muhafazakârlar 20. yüzyılda gitgide klâsik liberallerin konumuna daha çok yaklaşmıştır. Esasen ABD’nin geleneği baştan beri esas itibariyle liberal olduğundan, bu ülkenin muhafazakârlığında her zaman belirgin bir liberal renk var olmuştur. Nitekim, Amerikan muhafazakârlığını ayırt eden temel özellik, onun merkezleşmiş, her şeyi kuşatan bürokratik devlete karşı oluşudur. Bu nispeten liberal renk kendisini bireysel özgürlüğe, sınırlı devlete ve serbest piyasaya taraftar olmak şeklinde göstermektedir. Mamafih, Amerika’da bile piyasa karşıtı ve güçlü devlet yanlısı muhafazakârlar hiç eksik olmamıştır.

3. Organik Toplum

Muhafazakâr düşüncede toplum çoğu zaman organik bir zatiyet olarak kavranır. Bu çerçevede gelenek bireyin toplumdaki bağımsızlığını kabul etmeyen bir toplum tasavvuruyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Organik toplum tasavvuru açısından, bireyler toplumun dışında var olamazlar, onların topluma ait olmaktan başka çareleri yoktur. Bundan dolayı, özgürlük de negatif bir şey olmaktan çok, toplumu bir arada tutan toplumsal ödev ve yükümlülüklerin bireyler tarafından gönüllü olarak kabul edilmesidir.

Organik anlayışta, toplumsal gruplar bilinçli veya iradî bir sözleşmeden doğmazlar, aksine tabii bir şekilde oluşurlar. Başka bir ifadeyle, toplum tabii zaruretten doğar. Toplum bireyden önce vardır, bireyin karakterini ve kişiliğini esas itibarıyla toplum şekillendirir. Bundan dolayı, ayrıca, siyasî otoritenin meşruluğu da bireysel tercihlerden türemez; otoritenin temeli toplumun kendine özgü geleneği veya konvansiyonudur.

Organizma olarak toplum tasavvuruna göre, kendisini oluşturan bireylerden bağımsız bir kimlik veya bütünlük olan toplum yaşayan bir canlıdır; parçaları -tıpkı insandaki beyin, kalp, akciğerler ve karaciğer gibi- birbiriyle uyumlu olarak çalışan bir organizmadır. Bu organik toplumun her bir parçası (aile, kilise, iş dünyası, hükümet) bütünü, toplumun "sağlığı"nın idamesinde belirli görevler yerine getirir. Toplumun organik olması, onun bünyesinin ve kurumlarının tabii güçler tarafından şekillendirilmiş olduğu ve bundan dolayı toplumun dokusunun onun içinde yaşayan bireyler tarafından korunması gerektiği anlamına gelir.

4. Akıl

Muhafazakârlar genellikle akılcı-sistematiği düşüncelerden hoşlanmazlar. Çünkü, onlar "soyut" aklın kapasitesi konusunda kötümserdirler. Bunu, insanın kusurlu, mükemmel olmayan yapısının doğal bir sonucu olarak görürler. Başka bir anlatımla, muhafazakârların sistematiği doktrinler karşısındaki şüpheli tavrı onların insanın entelektüel güçlerinin sınırlı olduğuna inanmalarından kaynaklanır. Muhafazakârlara göre, soyut akıl toplum meselelerinin kapsamlı bir çözümü için veya -diyelim- toplumun yeniden inşası için güvenilir bir kılavuz değildir. Bu düşünce açısından, "kurucu akılcılık" insanoğlunun bir tür tekebbür iddiasıdır, bir haddini bilmezliktir. Kaldı ki, dünyayı soyut aklın rehberlik ettiği büyük projeler doğrultusunda dönüştürme girişimi, Fransız ve Rus devrimlerinin de gösterdiği gibi genellikle baskı ve terörle sonuçlanır.

Bununla beraber, muhafazakârlık akıl karşıtlığı anlamına da gelmez... Çünkü, muhafazakârlar beşerî meselelerin hâlinde aklın rolünü büsbütün inkâr etmez, aklın rehberliğindeki değişme ve ilerlemeye hepten karşı çıkmazlar. Onlar daha ziyade aklın toplumsal ve siyasî meselelerdeki olumlu veya iyileştirici rolünün sınırlılığını vurgularlar. Bunun birbirine bağlı iki sebebinden söz edebiliriz:

İlk olarak, muhafazakâr, insan tabiatı hakkında kötümserdir. Bundan dolayı, insanın soyut akli ilkelerin kılavuzluğunda toplumu yeniden inşa etmeye çalışmak yerine, onun kötülük potansiyelini kurumsal mekanizmalarla sınırlamaya ve kontrol altında tutmaya çalışması gerekir. Bu aynı zamanda, muhafazakârlığın yeryüzünde cennet vaat eden ideolojilere ve ütopya tasavvurlarına karşı olması demektir.

İkinci olarak, insanın bilgisi eksik ve yetersizdir; insan "hakikat"i tam olarak bilemez, özellikle de geleceği hiç bilemez.

Bundan dolayı, bilinmeyen veya öngörüle-meyen bir geleceği pozitif olarak plânlamak da müm-kün değildir. Dolayısıyla toplumsal mühendislik çıkmaz ve zararlı bir yoldur. Bu konuda daha sağlıklı olan tutum, gelenekte somutlaşan bilgeliğe ve toplumsal kurumla-rın kılavuzluğuna güvenmektir.

5. Muhafazakârlığın Şanssızlığı: Neo-Muhafazakârlık

Son zamanlarda, muhafazakârlıkla ilgili tartışmaların daha ziyade “neo-muhafazakârlık” olarak adlandırılan bir Amerikan doktriniyle bağlantılı olarak yapılması alışkanlık hâline geldi. Muhafazakâr düşünce şüphesiz zaman içinde kısmî değişikliklere uğramış ve bazı bakımlardan “yenilenmiş” olmakla beraber, ben yine de “neo-muhafazakârlık”la muhafazakârlığın çağdaş durumunu özdeşleştirmenin yanlış olduğu kanaatindeyim. Çünkü, her şeyden önce, neo-muhafazakârlık klâsik muhafazakâr doktrinle ilgili olmaktan çok, Amerika’nın bugünkü statükosunun ideolojileştirilmesiyle ilgilidir. Bu ideolojinin özünü, bugünkü Amerikan siyasî kurumlarında somutlaşan şekliyle “Amerikan değerleri”nin insanlığın nihaî-evrensel durağı olduğu düşüncesi meydana getirmektedir. Amerikan yöneticilerine kuvvet yoluyla “demokrasi ihracı”nı böylesine normal gös-teren de budur.

Amerika’da neo-muhafazakârlık, esas itibariyle “soğuk savaş” döneminin anti-komünizm atmosferinde ve muhafazakârlığın geleneksel değerlerinden bir ölçüde kopuk bir şekilde ortaya çıkmıştır. Geleneksel Amerikan muhafazakârlığı, muhafazakâr doktrin ana değerlerini (insan tabiatı hakkında kötümserlik, devletin bireysel iradelerden türemediği anlayışı, ara kurumların önemi, düzen vurgusu, erdem teşvikinin devletin görevi olduğu düşüncesi gibi) esas itibariyle paylaşmakla beraber, o özünde dış politikada

izo-lasyonizmden yana olan, federal devlet karşısında eyalet haklarını vurgulayan ve refah devletine eleştirel bakan (yani, liberal tema-lara daha sempatik olan) bir muhafazakâr-lık(r). Soğuk savaş döneminin özel şartlarının Amerikalılarda yarattığı “hür dünya”nın doğal lideri olduklarına dair inancın ve bunun yol açtığı “nizam-ı âlem”ci dış politikanın ise bu anlayışla bağdaşmadığı açıktır.

Nitekim, Amerikan muhafazakârlığı içinde bu geleneksel çizgiyi koruyan ve kendilerine “paleomuhafazakârlar” da denen grup neo-muhafazakâr politikalara karşıdır. Paleomuhafazakârların karakteristik yanı baştan beri muhafazakâr gelenek içinde yer almaları ve sağ-kanat Troçkistler olarak gördükleri neo-muhafazakârlara karşı olmalarıdır. Onların neo-muhafazakârlara karşı olmalarının temel sebebi, bu yeni grubun müdahaleci, hatta saldırgan (şahin) bir dış politikadan yana olması ve Amerika’nın (İsrail’in lehine olacak şekilde) bir emperyal siyaset izlemesini teşvik etmesidir. Oysa, paleomuhafazakârlar dış politikada izolasyonizm taraftarı olup müdahaleciliğe karşı çıkarlar.

Yine Amerika’ya özgü bir durum da, orada klâsik liberal veya liberteryenlerin de genellikle “muhafazakâr” olarak nitelendirilme-leridir, ki bu nitelendirme genellikle onların kendileri hakkındaki algısına da uygun düşmektedir. Liberteryenlerin iktisadî ve toplumsal hayatta –refah devletinin tasfiyesi ve uyuşturucu yasalarının kaldırılması gibi– ki-mi ciddî değişmelerden yana olmalarına rağmen kendilerini muhafazakâr olarak adlandırmalarının sebebi, onların Amerika’nın karakteristik geleneksel değerinin – Anayasa’da da somutlaşmış olan– bireysel özgürlük olduğunu düşünmeleridir.

Irving Kristol'e göre, bir neo-konservatif "gerçeklerden hayal kırıklığına uğramış bir liberal"dir. Neo-muhafazakârlığın fikir babaları olan Daniael Bell, Nathan Glazer, Irving Howe ve Irving Kristol ise büyük ölçüde Troçkist olan eski sol gelenekten gelmektedir.

İlk önemli neo-konservatif grup genellikle İkinci Dünya Savaşı'nı kuvvetle desteklemiş olan eski "liberaler" veya sosyalistlerdi. Bunlar, başlangıçta sivil haklar hareketini ve entegrasyonu desteklemiş olmakla beraber, 1960'lardaki Yeni Sol'a ve Vietnam Savaşı'ndan dolayı Amerika'yı suçlayan "liberal" sola tepki olarak saldırgan bir militarizme kayan ve devlet programlarının başarısızlığına bir tepki olarak daha muhafazakârlaşmış bir grup eski sol-liberal entellektüellerdir.

Neo-muhafazakâr program, başlıca, ahlâkî ve siyasî değerler üzerinde bir konsensüs yaratılması, piyasanın sosyal amaçların desteklenmesi için düzeltilmesi, toplumsal kurumların canlandırılması, çoğulcu bir siyasî sistemin ihyası ve uluslararası ilişkilerde Amerikan değerlerinin güçlü bir şekilde savunulması gibi unsurlardan oluşmaktadır. En belirgin yönleri, Amerika'nın dış ilişkilerinde kendine güvenini yeniden kazanması üstündeki vurgula-

rıdır. Dış politikada barışçı müzakerelere, diplomasiye ve silahların kontrolüne karşı olan bu hareket, ABD'nin çıkarlarıyla uyumsuz iç ve dış siyasetler güden devletlere –özellikle de Orta Doğu devletlerine– karşıtlığıyla tanınmaktadır.

Denebilir ki, muhafazakârlığın günümüzdeki en büyük şanssızlığı, "muhafazakârlık" denince hemen hemen herkesin aklına Michael Oakeshott'un, Robert Nisbet'in, hatta Russel Kirk'ün adından önce, neo-muhafazakâr politikaların ve Amerikan "nizam-ı âlem" ciliğinin gelmesidir.

* Bu yazı 10-11 Ocak 2004 tarihleri arasında yapılan "Uluslar arası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu"nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş hâlidir.

Türkiye'de Anasalar ve Siyaset

Mustafa Erdoğan

Mustafa Erdoğan'ın bu kitabı Türkiye'nin modernleşme dönemi anayasa ve siyaset tarihinin kısa ve eleştirel anlatımını sunmaktadır. Statükoyu her halükarda haklılaştırmak güdüsünün etkisi altındaki resmi bakışa prensip açısından mesafeli duran yazar, Türkiye'nin son ikiyüzyıllık siyasi tarihinin gerçeklerini doğru tespit etmeye ve resmi tutumları evrensel değerler açısından yerli yerine oturtmaya çalışmaktadır. Özellikle Cumhuriyet dönemi

Türk siyasetine ilişkin resmi mitler ile, bu dönemle ilgili olguların sunulduğundaki yanıltma ve çarpıtmaların açığa çıkarılmaya çalışıldığı bu kitapta "Türk demokrasisi"nin açmazlarının ipuçlarını da bulabilirsiniz. Kitap bu haliyle Türk Siyasi Hayatı ve Türk Anayasa Hukuku derslerini okuyan üniversite öğrencileri kadar bu konulara ilgi duyan genel okuyucunun da yararlanabileceği bir el kitabı niteliğindedir.